

EDÍCIA CIVILIZÁCIA

ANNA REID

KRAJINA NA OKRAJI

Cesta naprieč
dejinami Ukrajiny

Rusi namiesto toho, aby ťačili na Ukrajinu a ukrajinskosť ako na niečo nižšie, popierajú ich existenciu. Ukrajinci sú „nehistorickým národom“, ukrajinjina je smiešny dialekt, samotná Ukrajina je „Atlantída – legenda vysnívaná kyjevskými intelektuálmi.“ To, prečo sa Litovci a Hazachovia odmietajú považovať za Rusov je úplne jasné. Ale to, že by sa mali podobne rozhodovať aj Ukrajinci, Rusov privádza do zúrivosti.

premedia

HISTÓRIA

premedia

ANNA REID

KRAJINA NA OKRAJI

Z angličtiny preložil
Igor Otčenáš

premedia

Anna Reid: Krajina na okraji

Prvé vydanie

First published by Weidelfend & Nicolson, London

Copyright © Anna Reid, 1998, 2015, 2022

Translation © Igor Otčenáš 2022

Copyright © Vydavateľstvo Premedia

All rights reserved

ISBN 978-80-8242-129-6

Charlesovi

Obsah

<i>Chronológia</i>	9
<i>Úvod k novému vydaniu</i>	14

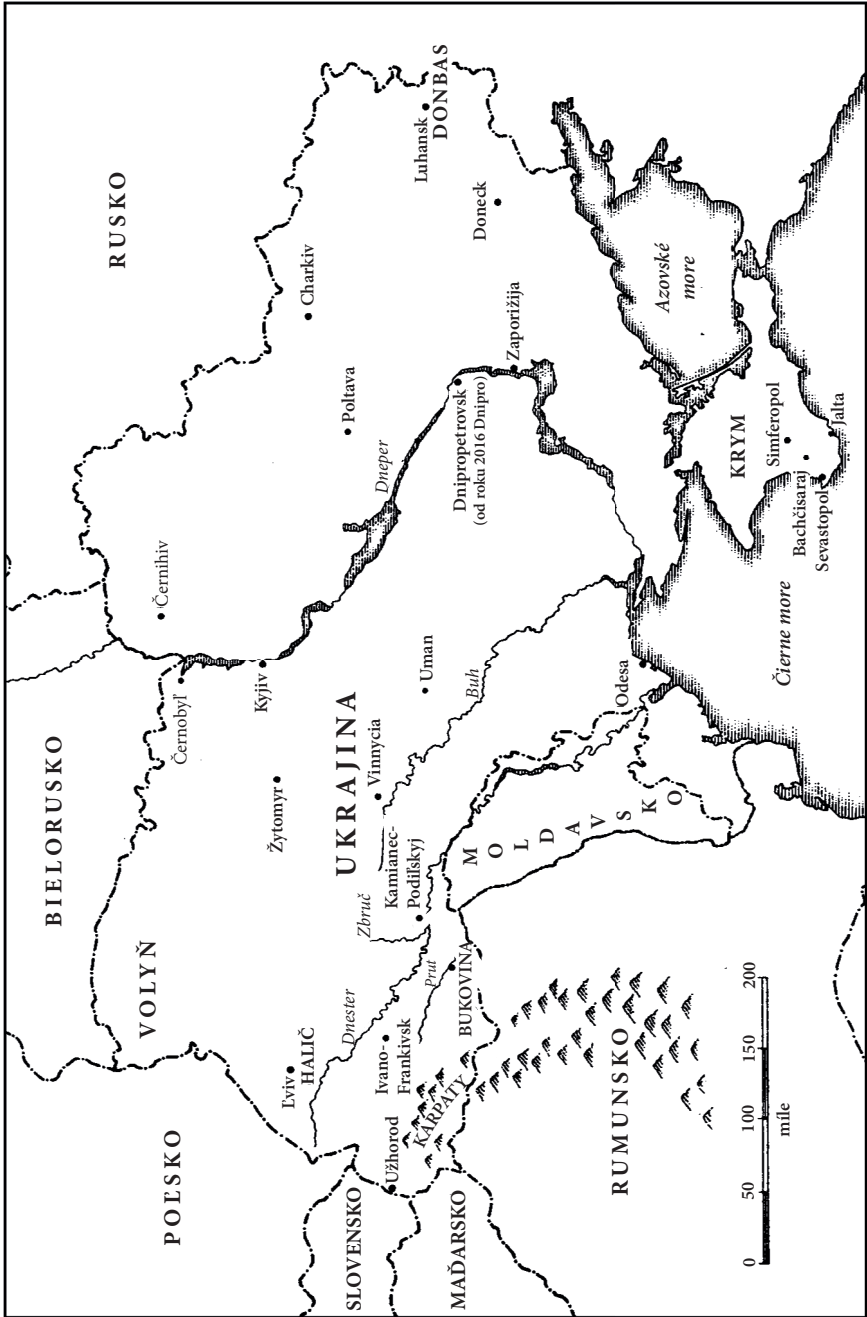
PRVÁ ČASŤ

1 Nový Jeruzalem: Kyjiv	19
2 Poliaci a kozáci: Kamianec-Podil'skyj	39
3 Ruské more: Doneck a Odesa	59
4 Kniha Genezis: Ľviv	81
5 Fragment krajiny, ktorý nemá zmysel: Černovice	103
6 Holodomor: Matusiv a Lukovicia	119
7 Národ, ktorý zmizol: Ivano-Frankivsk	143
8 Bradavica na ruskom nose: Krym	169
9 Výbuch impéria: Černobyl'	189
10 Európa alebo Malorusko? Ukrajina.	213

DRUHÁ ČASŤ

11 Vzostup a pád oranžovej revolúcie	231
12 Majdan	249
13 Putin vracia úder	261
14 Medzitým	279
15 Nová vojna	287
16 Čo ďalej?	303

<i>Pod'akovanie</i>	317
<i>Poznámky</i>	319
<i>Vybraná bibliografia</i>	332

Chronológia

polovica 9. storočia Škandinávci ustanovujú obchodné cesty po rieke Dneper.

988 Krst kniežata Volodymyra v Chersonézose.

1037 dokončenie Katedrály svätej Sofie.

1240 Mongolská armáda pod vedením Batuchána dobýja Kyjiv.

1362 Litovská armáda pod velením veľkvojvodu Algirdasa dobýja Kyjiv.

1363 Litovské víťazstvo nad Mongolmi v bitke pri Modrých vodách.

1386 Litovský veľkvojvoda Jogaila si berie za manželku poľskú kráľovnú Jadwigu a je korunovaný za poľského kráľa.

začiatok 15. storočia Založenie prvých kozáckych osád.

1553 Založenie Záporožskej Siče.

1569 V Lubline je uzatvorená únia medzi Poľskom a Litvou, vzniká spoločný poľsko-litovský štát.

1596 Na základe Brestskej únie vzniká gréckokatolícka (uniatská) cirkev.

1648 Vypukne kozácke povstanie Bohdana Chmeľnyckého.

1654 Perejaslavská dohoda. Chmeľnyckyj prijíma ochranu Ruska.

1657–1686 Obdobie „rozvratu“. Vojna medzi Ruskom, Poľskom, Turkami a kozákmi o kontrolu nad Ukrajinou.

1686 „Večný mier“ medzi Ruskom a Poľskom, Kyjiv a kozáci východne od Dnepra sa dostávajú pod nadvládu Ruska.

1687 Mazepa je vymenovaný za hetmana Ukrajiny ovládanej Rusmi.

1708 Švédská armáda pod vedením Karola XII. vstupuje na Ukrajinu. Mazepa vyhlasuje podporu švédskemu kráľovi.

1709 Bitka pri Poltave. Švédov a kozákov poráža cár Peter Veľký.

1773 Prvé delenie Poľska. Halič sa dostáva pod nadvládu habsburskej monarchie.

- 1774** Dohoda z Küçük Kaynarca (dnes Kajnardža v Bulharsku) ukončuje rusko-tureckú vojnu.
- 1775** Katarína Veľká zničí Záporožskú Sič.
- 1781** Katarína Veľká rozpúšťa hetmanstvo.
- 1783** Katarína Veľká pripája Krym.
- 1795** Tretie a konečné delenie Poľska.
- 1830–1831** Poľské povstanie.
- 1840** Ševčenko uverejňuje *Kobzara*.
- 1847** Ševčenka zatknú a pošlú do exilu.
- 1848** „Jar národov“. Poľské povstania v Krakove a vo Ľvive. Ukrajinská Najvyššia rada (Holovna ruska rada) vyhlasuje lojalitu Habsburgovcom.
- 1861** Vytvorenie volených zastupiteľských orgánov vo Viedni a Ľvive s obmedzenou reprezentáciou Ukrajiny.
- 1863–1864** Poľské povstanie.
- 1876** Emský edikt zakazuje na území impéria vydávanie kníh v ukrajinčine, ako aj vyučovanie v ukrajinčine.
- 1881** Anarchisti zavraždia cára Alexandra II., pogromy v Kyjive, Odese a Jelizavetgrade (Kirovohrade).
- 1890** Vo Ľvive je založená prvá ukrajinská politická strana.
- 1905** Mikuláš II. čelí štrajkom a masovým demonštráciám. Pogromy v Kyjive, Odese, Chersone a Nikolajeve (Mykolajive).
- 1908** Ukrajinský študent zavraždí poľského gubernátora Haliče.
- marec 1917** Mikuláš II. abdikuje, v Kyjive vzniká Ústredná rada.
- november 1917** (podľa starého juliánskeho kalendára október) Bolševický puč v Petrohrade (Sankt-Peterburgu).
- január 1918** Červená armáda obsadzuje Kyjiv. Rada vyhlasuje ukrajinskú nezávislosť a utečie.
- marec 1918** Brestlitovský mier. Nemecká armáda okupuje Kyjiv.
- november 1918** Vo Ľvive vyhlásia Západoukrajinskú národnú republiku. Ukrajinská vláda čelí simultánnemu poľskému povstaniu a utečie do Stanyславiva (Ivano-Frankivska).
- december 1918–august 1921** Vojna medzi červenými, bielymi, poľskou a ukrajinskou armádou, ako aj „kozáckymi“ bandami roľníkov o kontrolu nad Ukrajinou.
- 1923** Spojenci formálne uznávajú poľskú suverenitu v Haliči. Na území sovietskej Ukrajiny sa začína proces *korenizácie*.
- 1929** Začína sa „rozkulačovanie“ a kolektivizácia.

- 1929– 1933** Je deportovaných až dvanásť miliónov „kulakov“.
- 1930** Začínajú sa čistky na Ukrajine. Poľská „pacifikačná“ kampaň v Haliči.
- 1932– 1933** Počas hladomoru zomrie na území sovietskej Ukrajiny až päť miliónov roľníkov.
- 1937– 1939** Sovietskym zväzom sa preženie druhá vlna čistiek, vyše milióna sovietskych občanov je popravených a asi dvanásť miliónov pošlú do táborov.
- 1939** Ribbentropov-Molotovov pakt. Sovietsky zväz okupuje Halič.
- jún 1941** Nemecko napadne Sovietsky zväz. Začínajú sa masakre a deportácie ukrajinských Židov.
- 1942** Vzniká Ukrajinská povstalecká armáda (UPA).
- 1943– 1944** Sovietska armáda obsadzuje Ukrajinu.
- máj 1944** Deportácia krymských Tatárov.
- 1947** Likvidácia posledných jednotiek UPA v Poľsku. Poľskí Ukrajinci sú deportovaní do novoziškaných bývalých nemeckých území a do Sovietskeho zväzu.
- 1954** Chruščov odovzdáva Krym Ukrajinskej SSR.
- 1965– 1966** Zatýkanie a bábkové procesy s ukrajinskými „šestidesiatnikmi“.
- 1972** Ščerbyckého vymenujú za prvého tajomníka Ukrajinskej komunistickej strany. Masové zatýkanie ukrajinskej inteligencie.
- 1976** Vzniká ukrajinská Helsinská skupina.
- 1986** Výbuch atómového reaktora v Černobyli.
- 1988** Prvé antikomunistické demonštrácie vo Lvive a v Kyjive.
- 1989** Ščerbyckij odstupuje. Ruch organizuje svoj prvý kongres. Legalizácia gréckokatolíckej cirkvi.
- marec 1990** Polodemokratické voľby do ukrajinského Najvyššieho sovietu.
- september–október 1990** Masové demonštrácie a študentská protestná hladovka v Kyjive.
- október 1990** Legalizácia Ukrajinskej autokefálnej pravoslávnej cirkvi.
- august 1991** Pokus o puč v Moskve. Ukrajinský Najvyšší soviety vyhlasuje nezávislosť.
- december 1991** Kravčuka zvolia za prezidenta Ukrajiny.
- 1993** Hyperinflácia.
- január 1994** Trojstranná dohoda s Ruskom a Amerikou zaväzuje Ukrajinu vzdať sa jadrových zbraní.
- júl 1994** Kučmu zvolia za prezidenta.
- 1996** Hrivna nahrádza kupóny.

- 1999** Bývalý premiér Lazarenko uteká do Spojených štátov. Kučma sa stáva po druhý raz prezidentom a vymenuje Juščenka za predsedu vlády.
- 2000** Putina zvolia za prezidenta Ruska. Vypuknú škandály Gongadze a Kučmagate.
- 2001** Juščenko rezignuje z postu predsedu vlády.
- 2002** Objavuje sa zvukový záznam, na ktorom Kučma podľa všetkého súhlasí s predajom systémov protivzdušnej obrany Iraku.
- 2003** Kučmu ignorujú na samite NATO.
- 2004** Juščenka otrávia dioxínom počas prezidentskej kampane. Vol'by sú zmanipulované v prospech Janukovyča; Oranžová revolúcia si vynúti opakovanie; Juščenka zvolia za prezidenta.
- 2008** Ukrajine v princípe ponúknu členstvo v NATO. Rusko napadne Gruzínsko.
- 2010** Janukovyča zvolia za prezidenta.
- november 2013** Janukovyč odmietne podpísať asociačnú dohodu s EÚ. Začnú sa masové demonštrácie na kyjivskom Majdane.
- február 2014** Bezpečnostné sily zabijú viac ako sto protestujúcich. Janukovyč uteká do Ruska; Rusko obsadzuje Krym.
- apríl–máj 2014** Proruské milície preberajú moc vo východnom Donbase. Porošenka zvolia za prezidenta. Začínajú sa boje medzi milíciou a ukrajinskou armádou.
- júl 2014** Proruské sily zostreľujú nad konfliktnou zónou na východe Ukrajiny malajzijské civilné lietadlo, zahynie všetkých 298 ľudí na palube.
- august 2014** Rusko začína posielat' na Donbas vojenské jednotky a ťažké zbrane.
- september 2014** V Minsku sa dosiahne dohoda o zastavení pal'by a mieri, ale v praxi sa nedodržiava.
- október 2014** V parlamentných vol'bách víťazí presvedčivá väčšina prozápadných politických strán.
- február 2015** Putin s Porošenkom dosiahnu druhú minskú dohodu, sprostredkovanú Angelou Merkelovou.
- máj 2015** Porošenko podpisuje „dekomunizačné zákony“ o povinnom odstránení pomníkov a topografických pomenovaní zo sovietskej éry.
- 2017** Porošenko podpisuje školský zákon o povinnom vyučovaní v ukrajinčine na väčšine škôl.
- júl 2017** Ukrajina ratifikuje asociačnú dohodu s EÚ, do platnosti vstupuje 1. septembra.

- máj 2018** Putin oficiálne otvára most spájajúci južné Rusko s Krymom, Ukrajina to považuje za nezákonné.
- október 2018** Ekumenický patriarcha konštantínopolský súhlasí, aby na Ukrajine vznikla pravoslávna cirkev nezávislá od ruskej cirkvi.
- máj 2019** Prezidentského úradu sa ujíma Volodymyr Zelensky, ktorý drvivo porazil úradujúceho prezidenta Petra Porošenka. Posledným aktom Porošenka ako prezidenta pred inauguráciou Zelenského bol podpis jazykového zákona, nariaďujúceho rozšírenie používania ukrajinčiny v úradnom styku, v médiách, obchode a v umení.
- júl 2019** Zelenskeho strana Sluha národa víťazí v predčasných parlamentných voľbách. Prezident Trump sa vyhráža Zelenskému, že zastaví vojenskú pomoc, pokiaľ mu nový ukrajinský prezident nepomôže zdiskreditovať jeho demokratického súpera Joea Bidena.
- apríl – október 2021** Rusko posla k hraniciam s Ukrajinou stotisíc vojakov pod zámienkou cvičenia.
- 24. februára 2022** Ruská federácia vtrhne s celou vojenskou silou na územie samostatnej a nezávislej Ukrajiny.
- koniec februára – začiatok marca 2022** Ruská armáda obsadzuje Cherson, obkľúči a bombarduje Charkiv, Mariupol' a Černihiv, obsadzuje aj predmestia Kyjiva.
- koniec marca** Ruské jednotky sa sťahujú od Kyjiva, Černihiva a Charkiva
- máj 2022** Prezident Biden podpisuje Zákon o prenájme a pôžičke na obranu ukrajinskej demokracie. Pád Mariupola do ruských rúk.
- jún 2022** Členské krajiny EÚ sa dohodli na dramatickom znížení dovozu ruskej ropy.
- 23. júna 2022** Lídri európskych krajín udelili na summite Európskej únie v Bruseli Ukrajine (a Moldavsku) štatút kandidátskej krajiny.
- začiatok júla** – Ruská armáda obsadzuje mestá Severodoneck a Lysyčansk na Donbase. Na Ukrajinu začínajú prichádzať západné zbraňové systémy.
- jeseň 2022** Rusom zrejme dochádzajú sily, Ukrajinci prechádzajú na niektorých miestach do protiútok, vytláčajú Rusov od Charkiva.
- 21. septembra 2022** Putin vyhlasuje „čiastočnú mobilizáciu“, ktorá sa oficiálne týka 300-tisíc mužov, predovšetkým záložníkov so skúsenosťami z predošlých bojov, neoficiálne môže ísť až o milión ľudí.
- 23. septembra 2022** V Moskvou ovládaných či okupovaných častiach Ukrajiny sa začali pseudoreferendá o pripojení k Rusku. Západné krajiny už pri oznámení o konaní pseudoreferend oznámili, že ich výsledky neuznajú.

Úvod k novému vydaniu

Táto kniha pozostáva z dvoch častí. Prvú som napísala v polovici deväťdesiatych rokov, keď bola Ukrajina novozrodeným štátom v stave hospodárskeho kolapsu a tápala v hľadaní svojej národnej identity. Keďže ide o obraz krajiny v jej formatívnom čase, nechala som text prvej časti nezmenený vrátane mojej predpovede budúcnosti krajiny. Druhú časť som napísala po etapách, ktoré kopírujú tri čoraz násilnejšie pokusy Ruska dostať Ukrajinu späť pod svoju kontrolu. V roku 2004 sa prezident Putin pokúsil ovplyvniť prezidentské voľby, čo sa mu nepodarilo. V roku 2014 obsadil Krym a časť Donbasu. Vo februári 2022 spustil vojnu v plnom rozsahu, čím pochoval postsovietsky svetový poriadok. Ani náhodou sa mu však nepodarilo zlomiť ducha Ukrajiny, naopak, všetky útoky Ruska ešte väčšmi posilnili odhodlanie Ukrajincov byť nezávislí. V roku 2014 bola Ukrajina už úplne inou krajinou, než v akej som žila v deväťdesiatych rokoch. Ak sem prídete dnes, uvidíte obraz, aký svet nevidel od čias druhej svetovej vojny: vyzbrojenú mohutnú európsku demokraciu, ktorá sa do krvi bije s útočníkom vykazujúcim všetky znaky fašizmu.

Šokovaný a zhrozený Západ na to reagoval finančnými pôžičkami a zasielaním čoraz väčšieho množstva čoraz silnejších zbraní. Obchod s Ruskom ešte celkom neustal. Americký prezident Biden dal okrem toho jasne najavo, že jednotky NATO na Ukrajinu nevstúpia a ani sa do konfliktu priamo nezapoja. Celkovo sa však dá povedať, že vlády západných krajín reagovali neočakávane odhodlane a ra-

zantne. Verejná podpora Ukrajiny možno upadne, pretože nastane únava a prídu zvýšené účty za energie. Zatiaľ je však neskutočne vysoká, čo sa prejavuje v masívnej pomoci miliónom ukrajinských utečencov. Kiežby nám to vydržalo, kiežby sa mohli vrátiť do slobodnej, mierumilovnej a prosperujúcej krajiny a *vse bude Ukrajina* – všetko bude Ukrajina!

Anna Reidová
Londýn, júl 2022

PRVÁ ČASŤ

PRVÁ KAPITOLA

Nový Jeruzalem: Kyjiv

Najžiarivejším svetlom zo všetkých bol biely kríž na gigantickej soche svätého Vladimira na Vladimírskom kopci.

Michail Bulgakov, 1925

Ukrajina znamená v doslovnom preklade „krajina na okraji“ alebo „krajina na hranici“. Je to presne tak. Táto rovinatá a úrodná zem, ktorá tak osudovo priťahuje nájazdníkov, bola od polovice sedemnásťteho do konca osemnásťteho storočia rozdelená medzi Rusko a Poľsko, v priebehu devätnásťteho storočia medzi Rusko a Rakúsko a medzi dvoma svetovými vojnami medzi Rusko, Poľsko, Československo a Rumunsko. Až do rozpadu Sovietskeho zväzu v roku 1991 nikdy nebola nezávislým štátom.

Byť krajinou na okraji znamená dve veci. Po prvé, Ukrajinci sú dedičmi násilia. „Vzbura, občianska vojna, pogromy, hladomor, čistky, holokaust,“ konštatoval jeden môj priateľ, keď sa prehrabával v škatuli s výpiskami, ktoré som si pripravila ako podkladový materiál na napísanie tejto knihy. „Kde je niečo o mieri a prosperite?“ Po druhé, po tom všetkom majú Ukrajinci len krehký a nejasný pocit národnej identity. Hoci sa búrili pri každej príležitosti, tých niekoľko historických úsekov, keď sa im podarilo získať istú mieru samostatnosti – počas kozáckych povstaní v sedemnástom storočí, občianskej vojny v rokoch 1918 až 1920 a na konci nacistickej okupácie –, bolo plných ohavností a brutality, no predovšetkým netrvali

dlho. Navyše až celkom donedávna susedia nevnímali Ukrajinu ako krajinu samu osebe ani Ukrajincoiv ako národ. Pre Rusov to bola súčasť Ruska, pre Poliakov Poľska. A mnoho Ukrajincoiv, ktorí sa v priebehu storočí rusifikovali alebo polonizovali, to cítilo rovnako. Nečudo, že pri takom malom množstve povznášajúcich historických udalostí, navyše od seba značne časovo vzdialených, a pri existencii susedov, ktorí odmietali uznať niečo také ako „ukrajinská“ história, sami Ukrajinci v podstate tápu, kto vlastne sú a akým miestom by vôbec mala byť ich krajina.

Príbeh o Ukrajine ako krajine na okraji, krajine – bojovom poli, no-vozdromenom štáte, ktorý si s námahou buduje národnú identitu, sa začína v Kyjive. Keď som do tohto mesta priletela jednej zimnej noci v roku 1993, v batožinovej hale bolo až po členky hnedej člapkanice. Kufre nám priviezli na korbe nákladného auta Kamaz a pozhadzovali ich na jednu veľkú hromadu, z ktorej si cestujúci museli vydolovať tie svoje. Cesta do mesta – ako som neskôr zistila, bola to jediná štvorprúdovka v krajine – bola temná ako v časoch blitzkriegu: žiadne osvetlenie, žiadne zvodidlá, žiadne vodiace čiary. Moji spolucestujúci páchli vlhkým oblečením a skazeným jedlom. Ich batožinu tvorili balíky čudných tvarov, zviazané povrazmi s kúskami dreva ako rúčkami. Keď ma vysadili na mlkvom námestí uprostred neviditeľného mesta, začala som hľadať telefónnu búdku. Našla som len otlčený kus hliníkového krytu s pravým bakelitovým prístrojom – žiadne pokyny, žiadny telefónny zoznam, žiadne osvetlenie. Okrem toho som nemala ani jedínú ukrajinskú mincu. Ale akoby zázrakom to bolo jedno. Inflácia dala aj tak minciam zbohom, a keďže na Ukrajine sa už prestali používať sovietske ruble, na ktoré boli verejné telefóny prispôsobené, dalo sa volať zadarmo. Zrazu som z toho mala trochu uvoľnenejšú, chápacejšú pocit – moja ukrajinská púť sa začala.

Návštevníci obvykle Kyjiv nenávidia, no tí, ktorí tu žijú, si ho takmer vždy zamilujú. Schodisko vedúce do môjho jednoizbového bytu možno smrdelo močom a zhnitou kapustou, ale vonku na topoľoch sedeli krákajúce čierne vrany a striasali chumáče zmrznutého snehu na rachotajúce električky pod sebou. Páčili sa mi vydlážené ulice s domami s filigránskou štukatúrou z prelomu storočia, už také ošarpané, že úrady museli pod nimi natiahnuť siete, aby kusy opa-

dávajúcej omietky nepadali chodcom na hlavu. Páčili sa mi parky na úbočiach s tehlovými chodníkmi a s altánkami so zhrdzaveným železným zdobením, kde sa v lete k sebe túlili tínedžeri a v zime sa sánkovali deti v ušiankach zo zajačiny. Páčili sa mi starci, ktorí hrali šach na lavičkách okolo naružovo nasvietených fontán na Námestí nezávislosti alebo si niesli pod pazuchami tašky s úlovkom po celodennej rybačke na brehu Dnepra. Páčilo sa mi, ako sa majitelia v nedeľu ráno prechádzajú so svojimi psíkmi na promenádach a s vážnymi tvármi si vymieňajú komplimenty o nádherne zastrihnutých Brokoch či Bodríkoch. Páčil sa mi trh s rozliehajúcou sa ozvenou, plný holubov a ženičiek z vidieka, ktoré vás nazývali lastovičkami alebo slniečkami a dávali vám na chrbát ruky ochutnať z medu a zo smotany. Páčili sa mi páriky tancujúce v piatok večer v podchodoch s kvapkajúcou vodou pri harmonike – nie za peniaze, ale len tak, pre potešenie. Páčilo sa mi kupovať od predávajúcich, ktorí sa vždy na začiatku jari objavovali pri zastávkach metra, kyticke snežienok, zabalené v lístkoch brečtana a previazané zelenou šnúrkou. A na jeseň sa mi páčili panovačné *babušky*, ktoré vám na ulici kázali zapnúť si kabát alebo dať si na hlavu čiapku, lebo už začalo snežiť. Dokonca som si – na znak skutočnej lásky – obľúbila *salo*, čiže surovú bravčovú masť, ktorá sa natierala na čierny chlieb a konzumovala posolená a s cesnakom. Ako národnej delikatese a hviezde nespočetných žartov dávajú vraj dokonca ukrajinskí muži *salu* prednosť pred sexom.

A súčasne bol Kyjiv melancholickým mestom. Jeho charakteristickými rysmi boli nezdary a nedostatky. Niektoré bili do očí: jediný supermarket (len za doláre), niekoľko súkromných áut (šesť na križovatke sa už považovalo za dopravnú zápchu), komická poštová služba (poslať obyčajný list znamenalo zájsť na železničnú stanicu a zveriť ho priateľsky vyzerajúcemu človeku, ktorý cestoval tým smerom). Iné sa prejavili len postupom času. Pri absencii akejkolvek podpory a dôchodkov, pri tej najdrsnejšej zdravotnej starostlivosti (za lieky bolo treba platiť, doktori chceli úplatky) a bez poistenia (objavilo sa síce niekoľko súkromných spoločností, ale nikto im nedôveroval natoľko, aby im zveril svoje peniaze), žili Kyjivčania život v takej neistote, akú Západ nepoznal, a nikdy nebola núdza o choroby a rodinné hádky. Bolo to vidieť na vycivených telách a vystrašených prepadnutých tvárach ľudí, ktorí žili v časoch hospodárskej krízy, na tvárach ľudí